

הכינויים העצמאיים לנסתר ולנסתרת במגילות ים-המלח

מאת

שלמה מורג

ואילו מפרק זה הכתיב הוא עקיב יותר בדרכו המלאה. חלוקה זאת יפה גם לענייננו⁶: עד פרק לד משמשות הצורות "הוא", "היא"⁷; פסוק טז בפרק זה הוא מעין פרשת דרכי כתיב לצורותינו, שכן בו חוברת "הוא" אל "היאה" ("כיא פיהו הוא צוה ורוחהו היאה" קבצו⁸). והחל בו משמשת בעקיבות הצורה "הואה" (לד, יז; לה, ד, ה; לו, ז; לו, טז, לח; לה, טו; מא, ד, ז; מב, ה, כב; מג, יג, כה; מה, יג, יח — פעמיים; מו, ד; נ, ט; נא, יב; נב, ו — פעמיים; נג, ד, ה, ז, יא, יב; סג, ט, יא, טז). "הוא" מופיעה בחלק זה רק פעם אחת (לח, יט). "היאה" מופיעה שלוש פעמים (מו, י; נא, ט, י) מלבד הפעם שהוזכרה, ואילו "היא" פעמיים (נט, טז; סג, ה)⁸.

ב"פּשר חבקוק" אין לנו אלא עדות אחת על שימוש "הואה": לוח נה, טור א, שו' 9, ואילו "הוא" מופיעה כמה פעמים: לוח נו, טור ג, שו' 2, 14; לוח נז, טור ה, שו' 6; לוח נט, טור י, שו' 3; לוח ס, טור יב, שו' 3—4. הצורה המסורתית נתקיימה בטכסט של חבקוק המשולב בתוך הפשר: לוח נו, טור ג, שו' 3 (= חבקוק א, ז); לוח נז, טור ה, שו' 4 (= חב' ב, ה). את "היא" מוצאים אנו פעם אחת: לוח ס, טור יב, שו' 5.

על שימוש הכינויים במגילות שלא נתפרסמו אלא בחלקן יכולים אנו לדון רק מתוך הקטעים שראו אור. במגילת "מלחמת בני-אור בבני חושך" פוגשים אנו ב"היאה" פעם אחת: "כי היאה עת צרה לישראל" (סק"א, לוח ט, טור ב, שו' 1; התעתיק שם, עמ' כו). מגילת ה"הודיות" ממציאה לנו שני מקרי עדות: "ועצתכם היא תקום" (סק"ב, לוח ט, שו' 26; התעתיק שם, עמ' מד, שו' 12); "ולדרך לבכה לא היאה" (שם, לוח ט,

בין הצורות הלשוניות שנתעורר ענייננו בהן עם חשיפת מגילות ים-המלח, מייחדים כינויי-הגוף מקום לעצמם. עתירים הם, והעוסק בהם מושך עצמו לשטחים הרבה. עד כה לא זכו כינויי-הגוף להידון במחקר מיוחד; דברים הנוגעים בהם מפורזים ומפורדים, ואין תיאורה וביורה של הפרשה שלמים¹). השורות הבאות מבקשות להעלות סעיף אחד בלבד מתוך הפרק על כינויי-הגוף, הוא הסעיף שעיסוקו בכינויי הנסתר והנסתרת העצמאיים. דברינו יוקדשו לדיון בצורות "הואה" ו"היאה", אשר על קיומן בלשונו עומדים אנו ראשונה מן המגילות.

* *

נסקור ראשית את היקף שימושן של הצורות²: כתיבה של מגילת "סרכי-היחד" מגלה עקיבות ברורה: כל הצורות של כינויי הנסתר והנסתרת המשמשות בה הן בעלות ה"א בסופן:

לוח ג, שו' 17: "והואה יכלכלם בכול חפציהם והואה ברא אנוש לממשלת תבל". שם, שו' 25: "והואה ברא רוחות אור וחושך". וכן: לוח ד, שו' 25; לוח ה, שו' 17 (בתוך מובאה מישע' ב, כב3); לוח ו, שו' 17, 24—25; לוח ז, שו' 1, 13—14, 16; לוח ח, שו' 17, 15; לוח ט, שו' 5, 19; לוח י, שו' 18; לוח יא, שו' 4—5, 20—22 (שלוש פעמים). פעם אחת מוצאים אנו במגילתנו את הצורה "הואהא": לוח ה, שו' 13—14. עד כמה שידיעתי מגעת אין לצורה זאת אחיות במגילות האחרות. נראה שלפנינו כתיב המתכוון לפרש ולומר שבהוספת האל"ף אין כאן כינוי גוף כפשוטו אלא כינוי לשם הויה, וכבר מצאנו כמה מקראות שבהם ניתן להניח כי כינוי הנסתר משמש לשם הויה⁴). במגילת-ישעיהו א' לפנינו לפחות שתי שיטות בדרכי-הכתיב: עד פרק לד⁵) מוצאים אנו כתיב שפעמים הוא חסר,

1) בעניינים הנוגעים בכינויי הגוף דן ח. ילון ב"סיני", צו (תשי"ג), עמ' 289—298; כו (תשי"א), עמ' 163—175; כח (תשי"ב), עמ' 94—74. ע"י גם י. ת. מיליק, Biblica, סא, 1950, עמ' 207—218. ניתן להניח שהפרק על כינויי הגוף במגילת-ישעיהו יידון בהרחבה בחיבורו של מר י. קוטשר על הלשון והרקע הלשוני של מגילה זו, חיבור הנמצא עתה בשלבי ההכנה הסופיים.

2) רשימת קיצורים וסימונים לצורך מאמר זה: סק"א = מגילות גנוזות, סקירה ראשונה מאת א. ל. סוקניק; סק"ב = מגילות גנוזות, סקירה שניה מאת א. ל. סוקניק. מגילת ישעיהו, כ"י א' = The Dead Sea Scrolls, Vol. I, edited by M. Burrows with the assistance of J. C. Trever and W. H. Brownlee. New Haven. The American Schools of Oriental Research, 1950.

מפ"ח = מגילת פשר חבקוק, באותה מהדורה.

סה"י = מגילת סרכי-היחד בידי אותם המהדורים, 1951.

3) אבל במגילת ישעיהו א' באה הצורה בכתיב הרגיל "הוא" (לוח ג,

שו' 2).

4) בעניין זה דן בהרחבה ילון ב"קריית ספר", כח, תשי"ב, עמ' 71.

5) ח. ילון ("קריית ספר", כו, תשי"ג, עמ' 242) מביא את דעתו של

קאהלה, כפי שהובעה במכתב לד"ר מ. זולאי, ששיטת הכתיב המלאה יותר מתחילה בפרק לה. הבדיקה מסייעת לדעתו של ילון הקובע את ההבדלה בין דרך הכתיב המתגלה בפרקים א—ג (ועד בכלל) לבין זו של הפרקים לד—סו.

6) דבריו של מיליק, Biblica, לא, 1950, עמ' 207, כי הצורה "היאה" היא כמעט קבועה במגילת ישעיהו א' אינם מדויקים, כפי שנראה להלן. 7) ראוי להעיר על "ביום הוא" (כך! יט, טז; כג, טו) ועל "הוה" (ז, יד). קשה לקבוע אם צורה אחרונה זו יסודה בדרך-ההגייה של "הואה" (עיין בהמשך הדברים) או שמא לא נולדה אלא אגב גרידה אחרי התיבה הקודמת "יהוה".

8) בתעתיק מובאת הצורה "הואה" אבל הצילום (לוח כח, שו' 18) מראה כי הצורה בכה"י היא "היאה" (העירני על כך בטובו מר י. קוטשר). *8) הכתובים שבהם מופיעות הצורות "הואה", ו"היאה" אינם כלולים ברשימות השינויים שבין נוסח המסורה של ס' ישעיהו לבין כתיב א': לא ברשימה שנערכה בידי אייספלדט (O. Eissfeldt) ונופסה במהדורה השביעית-השמינית (1952) של הייבליאה הבראיקה" (רשימה זאת יצאה לאור גם בחוברת מיוחדת: Variae lectiones rotulorum manu scriptorum, שטוטגארט, 1951), ולא ברשימה שפרסם גוטשטיין ב-Biblica, לד, 1953, 212—221. רשימה נוספת, ערוכה בידי ד"ש לוינגר עומדת להתפרסם ב-Vet. Test. (ראה "קריית-ספר", כט, תשי"ד, 218, הע' 2).

מן הבירור המבקש לעמוד על הגייתן של צורות-הכינויים ה"ארוכות" עלינו לחזור אליהן גופן, לעצם התופעת של קיומן ליד הצורות הרגילות "הוא", "היא". לפי השימוש במגילות, ניתן להניח כמעט בוודאות, כי בתקופה מן התקופות שימשו בלשון שתי הצורות, ה"קצרות" וה"ארוכות", אלו ליד אלו. אף אפשר שמתוך הקבלת הנהוג בדרך הכתיב של מגילת סה"י למקובל במגילת ישעיהו א' (בחלקה הראשון) אתה מעלה כי בבני-להגים מסוימים גבר סוג אחד ודחה את משנהו. הקבלה מלאה למציאות הלשונית של המגילות בעניין זה מגלים הלהגים הערביים.

כפי שהוסבר במקום אחר¹², רואה המתבונן בלהגים הערביים החדשים כבמערכת אחת, שבהם משמשות צורות קצרות ליד ארוכות (hū/hū, hī/hī) ליד ארוכות (hūwa/huwwa, hīya/hīya)¹⁴, יש ששני סוגי הצורות משמשים באותו תחום, ויש שרק אחד מהם קיים בו. לשם ההבהרה נחזור ונעלה את הסקירה על שימוש הצורות בלהגי המזרח התיכון¹⁵. סקירה זאת עשויה לפי מקורות שבכתב, וניתן להניח שמחמת טיבם של כמה ממקורות אלה אין היא מדויקת בכל פרטיה. מכל מקום, בקוויה הכללית היא נכונה:

א. בלהגים שבמרחבי סוריה, לבנון, וארץ-ישראל קיימות הצורות הקצרות כארוכות, ובמרביתם שכיחות אולי האחרונות יותר מן הראשונות¹⁶. באי-אלו בני-להגים משמשות רק הצורות הקצרות¹⁷.

ב. בעראק נראה שבדרך-כלל גובר שימוש הצורות הארוכות¹⁸.

ג. בלהגי מצרים וסודאן הצורות הרגילות בשימוש הן הארוכות. רק בהקשרים מיוחדים, בצירוף למילות, משמשות הצורות הקצרות¹⁹.

ד. בלהגים נגדיים וזצין (Socin). Diwan aus Central-arabien ג, עמ' 92, בכמה להגים בתימן (גויטיין, ZS, ט, עמ' 37; רוססי (Rossi), L'arabo Parlatto a San'a, עמ' 19), בדתינה (לנדברג (Landberg), דתינה, עמ' 319—320), בחצרמות (לנדברג, חצרמות, עמ' 2285) ובטפאר (רודוקאנאקיס, Rhodokanakis) טפאר, עמ' 106a) "קצרות" הן צורותיהם של כינויי הנסתר והנסתרת.

ה. במכה (סנוק-הורחרוניה, Snouck-Hurgronje), Mekk.

12 עיי' תרביץ כג, תשי"ב, עמ' 236—239.

13 לא נהיר לי, אם חוק קיצורן של התנועות הארוכות הסופיות, שיש לו תחולה כמעט כללית בלהגים הערביים, הוא ברתוקף לגבי צורות אלו.

14 עיי' תרביץ, שם, עמ' 237 הע' 9.

15 סקירה זו כבר הובאה בקיצור שם, עמ' 237. הריני חוזר ומביא אותה כאן בסדר שונה, גיאוגראפי, לשם הסמכתה לדיונונו בצורות שבמגילות.

16 למראי-מקומות עיי' שם, הע' 18.

17 שם, שם.

18 שם, הע' 17.

19 שם, הע' 14.

20 לצורות hīh, hūh ר' גויטיין שם, ה, עמ' 168; רוססי, שם. בערבית חיימנית יהודית משמשות הצורות הקצרות ברוב הלהגים.

21 איני יודע על מה סומך רבין הקובע בעמ' 71 בספרו הנזכר בהערה 11 את שימוש הצורות hī'a, hū'a בדתינה.

22 ראה גם לנדברג, La langue arabe et ses dialectes, עמ' 55.

שו' 43: התעתיק בעמ' מד, שו' 14). בקטעים שפורסמו מ"פשר מיכה" מופיעה רק הצורה "הואה" (פעם אחת⁹).

הבא לסכם סיכום כולל את שימוש כינויי הנסתר והנסתרת במגילות, יאמר כי שתי הצורות, זו הרגילה בנוסח-המסורה וזו שבסופה ה"א, מצויות בהן, אלא שאין מידת הרוויחות של כל אחת משתייהן שווה. באשר לכך יצוין, כי ניגוד גמור אנו מוצאים בין דרכו של סופר מגילת ישעיהו א' (ב"חלק הראשון" שלה), לבין דרכו של סופר מגילת "סרכי-היחד": שניהם נוהגים עקיבות, אבל הראשון אינו מקיים אלא את הצורות של נוסח המסורה, ואילו האחרון דבק בצורות "הואה" ו"היאה" ואינו יודע זולתן.

על איזו צורת הגייה מלמדים כינויי-הגוף "הארוכים"? ניתן להניח שהה"א הסופית באה להורות בעיקרה על סיום תנועת, אלא שעדיין לפנינו בירור מהותה ההיגויית של האל"ף בצורות הנידונות¹⁰: כלום באה האל"ף לציין את המפסיק הגרונני, או שמא אין מקורה אלא בכתיב היסטורי, כתיבן של הצורות "הוא" ו"היא"? ועוד: גם אם נניח, שביסודה ציינה האל"ף את המפסיק הגרונני, נשאל אם עיצור זה נתקיים בהגייה או שמא הידמה לתנועה הקודמת לו, ונהגה w בכינוי הנסתר ו-γ בכינוי הנסתרת?¹¹

ועדיין לא הגיעו הבעיות הקשורות בבירור הגייתן של הצורות הארוכות לכלל מיצוי, שהרי אפשר שההגיים w ו-γ ייכפלו, כדרכם של הגייה-מעבר במסיבות מקבילות¹², ואם כך עלינו אפוא להעתיק "הואה" ו"היאה" כ-huwwa וכ-hiyya?

9 מיליק, RB, נט, 1952, עמ' 412—418. הצורה הנידונה מופיעה

בקבוצת הקטעים השנייה, שו' 5 (שם, עמ' 414).

10 עיי' דבריי בתרביץ כג, תשי"ב, עמ' 238.

11 ההימוות הנידונה היא בחינת כלל בלהגים ערביים וגם תולדות-משנה לה. צורות העתידי והבינוני של פעלי פ"א, לדוגמה أَحْسِر, הן בלהגים אלה muwahhir' yuwahhir, ומתוך אנאלוגיה אליהן נוצרו צורות עבר וציווי שפ"פ שלחן w. כך, למשל, wannas "נהג חיבה ורעות ב...". (בתחומי סוריה = "א"י — קאנטינו (Cantineau), Palmyre, עמ' 68; בתלמי (Barthélemy), Dictionnaire arabe-français (Dialectes), (Bauer), Das palästinische Arabisch⁴, עמ' 17; באואר (Bauer, de Syrie), עמ' 68. בלהגים עראקיים צפוניים—מייסנר (Meissner), MSOS, ד, 1901, עמ' 158. במצרים — וילמור (Willmore), The Spoken Arabic of Egypt, מהדורה ב, לונדון, 1905, עמ' 162; ספירו (Spiro), Arabic-English, Dictionary of the Modern Arabic of Egypt, עמ' 36b), וכן wāḥad, "האשם", "גינה" (פגאלי (Feghali), Kfar-'Abida, עמ' 9), wāṭah, "פגשו", "קָרְחוּ" (שמידט-קאהלה, Volkserzählungen, aus Palästina, עמ' 61); wāḥaytoḥ, "נהגתי בו כאח" (גויטיין, ימניקה, עמ' XXI). על קיומן של צורות עבר בעלות w תחילית בפעלי פ"א בבנינים השני והשלישי (ובהתאמה להם ברביעי ובחמישי) יודעים אנו כבר בתקופה קדומה לערך (בלהגים התגאויים הקדומים—רבין (Rabin), Ancient West-Arabian, עמ' 141; עיין גם פולרס (Vollers), Volkssprache und Schriftsprache, עמ' 63; רייט (Wright), Arabic Grammar, א, עמ' 76a; ברוקלמאן, Grundriss, א, 690). על מציאותן בערבית-היהודית מעידות הדוגמות הבאות: "ודא" (גויטיין, מבוא לתשובות ר"א בן הרמב"ם, עמ' XXVI, § 8; גוטהייל-וורל (Gottheil), Fragments from the Cairo Genizah, עמ' 56, שו' 2, "זכרת" (גויטיין, שם), ולפי העבר בנויה צורת המקור "תוניב" (שכ, שם). קשה להניח שה"ש בצורות אלו תולדתה פוניטית ראשונית (כך מנסה להסביר את הדבר פגאלי, שם, עמ' 9; ראה דבריו של ברוקלמאן ב-OLZ, כט, 1926, עמ' 196a).

לכאן הם עניין גם כינויי הנסתרים (והנסתרות—בלהגים ששימרו את ההבחנה בין צורות הזכר לבין צורות הנקבה). אף כאן מלמדת ההשוואה הנערכת בלהגי המזרח התיכון, כי בסיכומו של דבר צורות ארוכות, שסימן תנועתי (27 hunne/hinne), וצורות קצרות, שסימן עיצורי (29 hum, hin) לפנינו. גם כינוי המדברים ראוי להי-סמך לדינונו, מאחר שנתקיים בו סיום תנועתי: במרביתם הגדולה של הלהגים כינוי זה (ihna, nihna), והצורות המק-בילות בלהגים השונים (30) סיומו בתנועה שגונה שונה מן הגוון של מקבילתה בצורה הקיימת בערבית הקלאסית (31). כדי

שימושה של הצורה הארוכה: קאנטינו, Les parlers de nomades arabes, עמ' 70; זוצין, דיואן, ג, עמ' 92.

ג. לגבי עראק רופפות הידיעות שבידינו. אפשר אולי לקבוע, שבדרום Mesopotamien, (ואן-אסס (Van-Ess), The Spoken Arab. of Iraq, עמ' 17) ובלהגים מסוימים בצפון גוברת הצורה הארוכה (מייסנר, Beitr. Assyriol., עמ' XV), צורה מיוחדת, antek, קיימת במרדן (זוצין, ZDMG, לו, עמ' 246; ברוקלמאן, Grundriss, עמ' 900).

ד. במצרים ובסודאן משמשת הצורה הארוכה: וילמור, שם, עמ' 99; ורסלי (Worsley), Sudanese Gram., עמ' 68.

ה. במכה: הצורה הארוכה (במיוחד שאפשר לסמוך על סגוק-הורחרוניה, עמ' 69).

בצנעא: הצורה הקצרה: רוססי, שם, עמ' 19. לפי בדיקותיי משמשת הצורה הארוכה בכמה בני-להגים תימניים-יהודיים צפוניים (צעדה, חידאן), וכן ברעב, ליד הצורה הקצרה.

ז. בדת'ינה (לנדברג, דתינה, עמ' 819) בטפאר (רודוקאנאקיס, עמ' 106a) ובעומאן (ריינהארט, עמ' 21) משמשת הצורה הארוכה.

נראה שגם בלהגים מערביים מסוימים משמשת הצורה הארוכה (בארט, שם עמ' 9; בירור יסודי יותר של השימוש בתחומים אלה אינו אפשרי לפי הנתונים הנוכחיים).

27. צורה זאת משמשת (א) לנסתרים ולנסתרות — בבני להגים שונים בתחומי סוריה-א"י (באחדים מהם ליד (humma(e): עיין במקומות המתאימים בחיבורים שהובאו בהערה הקודמת. ב) לנסתרות בלבד: בבני להגים פלחיים מסוימים בתחומי סוריה-א"י: באוואר, עמ' 67; קאנטינו, חוראן, עמ' 197; בלהגים בדוים במדבר הסורי: קאנטינו, Les parlers de nom. arabes, עמ' 70; בלהגים פלחיים בצפון עראק: מייסנר, שם, עמ' XIV; MSOS, עמ' 158. ההנחה שבעצם הצורה טמון משקע ארמי (ברוקלמאן, שם, עמ' 905) זוקקת הוכחות נוספות.

28. צורה זאת משמשת — לנסתרים בלבד בפי הדובר המקיים את ההבחנה בין המינים, ולשני המינים במקומות שבהם ניטשטה הבחנה זאת — בתחומים הנאים: בכמה להגים בסוריה-א"י: עיין במראי-המקומות שהובאו לעיל. בלהגים אחדים במדבר הסורי: קאנטינו, שם; בלהגים עראקיים אחדים: ואן-אסס, שם (ליד צורה קצרה); מייסנר, Beitr. Assyriol., עמ' XV; במצרים: וילמור, עמ' 99. בלהגים מערביים מסוימים (ברוקלמאן, שם, שם) משמשת הצורה huma. אפשר יש עדות קדומה ביחס לשימוש הצורה הנידונה, בצורה "המה" שבערבית-יהודית (גוטהייל-וורל, שם, עמ' 140, שו" 20).

29. צורות אלו נתקיימו בעיקר בלהגים דרומיים: בצנעא — רוססי, שם, עמ' 19 (במחוזות מסוימים בתימן משמשת לנסתרים הצורה (hon); בדת'ינה — לנדברג, שם, עמ' 320; בעומאן — ריינהארט, עמ' 21. בלהגים אחרים הן משמשות בהיקף מצומצם ובדרך-כלל ליד צורות ארוכות: שמידט-קאהלה, עמ' 64; ליטמן, Neu-arab. Volkspoesie, עמ' 10 (ihim); קאנטינו, חוראן, שם; parlers nom. arab., שם, ואן-אסס, שם; זוצין, דיואן, שם.

30. מראי-מקומות לצורות אלה עיין בחיבורים שנוכרו בהערות 26, 27, 28, 29, 31 על תנועת u סופית אין בידינו אלא עדות אחת: ריינהארט, עומאן, עמ' 21: hōnu, mahnu (ליד hne). דבריו של ואן-אסס (עמ' 17) על הצורה nahnu בלהג עראקי זקוקים לאימות נוסף.

(Sprichwörter, עמ' 106a) ובעומאן (ריינהארט (Reinhardt) עומאן, עמ' 21) משמשות צורות ארוכות.

סקירה זאת, שבה ניסינו לתאור תחומים לשימושם של כינויי הנסתרים והנסתרות במרחבי המזרח התיכון (23), מעלה את שאלת היחס בין הצורות הקצרות לבין הארוכות. האחר-רונות קיימות כבר, לפי הידוע לנו, לפחות בלהג קדום אחד, בלהג של המדאן (24), וזהו כנראה נבדלות בבירות מן הצורות ששימושן קבע בערבית הקרויה קלאסית: hūwa, hīya. מכאן שעיקר הדיון מוסב על בירור מקומן של הצורות הקצרות במערב-כת hīya/hūwa — hīya (hīya)/hūwa (huwwa) — hi/hu.

כל סברה בענייננו דינה כדין השערה. ניתן מקום לאחת משתי ההנחות: ראשונה שבהן — שהצורות הקצרות הן ראשוניות, ובמקורן נחתמו במפסיק גרוני (*hu', *hi') אשר עיצור-ריותו אבדה בשלב מאוחר יותר, ושנייה — שהן נתפתחו מתוך hīya, hūwa הקיימות בערבית-הקלאסית. התפתחות זאת בשני שלבים: נשילתה של התנועה הקצרה הסופית, תופעה שהיא בחינת כלל בדרכי התפתחותם של הלהגים הערביים החדשים מלהגי-האב הקדומים, והיטשטשותם של ההגיים "התנועתיים למחצה" מחמת איבוד עיצוריותם לאחר שנעשו סופיים, שהרי אין w ו y סופיות יכולות לקיים עיצוריותן:

huwa > *huw > hū (hu) (25); hīya > *hiy > hī (hi)

עדיין אין הדברים מוסברים כל הצורך, שהרי יש מקום לשאלה משום מה לא חלה התפתחות זאת גם בצורות הארוכות בשילתן של התנועות הסופיות הקצרות היה, כנראה, מוליד בסופו של דבר צורות זהות לקצרות hū (hu)/hī (hi) אולם המתבונן בצורות אחרות של כינויי-הגוף העצמאיים בלהגים הערביים ילמד לדעת, כי במערכת זאת של הכינויים קיימת נטייה ברורה לסיום תנועתי (a/e). ניתן להסמך לעניין את כינוי הנוכח: השוואת הצורות הקיימות בלהגים שונים מראה כי בעיקרו של דבר שתי צורות הן המשמשות כאן, אחת שסיומה עיצורי (*ant, *int) ושניה — שסיומה בתנועה (anta/e, inta/e). ניתן לקבוע התאמה גיאוגראפית-להגית מסוימת בין שימוש שני הסוגים, הקצר והארוך, בכינוי זה. לבין שימושם בכינויי הנסתרים והנסתרות, אף שהתאמה זאת אינה כללית. הרי קיומה בתחומים רבים, ובכללם כמה קבוצות להגים גדולות, יש בה כדי ללמד (26).

23. את להגי המערב אין בידי לסקור בפירוט. נראה שברובם משמשות הצורות הארוכות (עי' תרביץ, שם עמ' 287).

24. נילדקי Zur grammatik עמ' 12—13. בארת Pronominalbil-

25. dung, עמ' 16; רבין, שם עמ' 71.

26. עי' הערה 13.

27. הסקירה הנאה העלה את עיקר העובדות:

א. בתחומי סוריה-א"י משמשות במרבית הלהגים שתי הצורות:

נחלה (Nakhla), Gram. du dial. libano-syrien, עמ' 56; דרייור (Driver), Coll. Arab., עמ' 25; קאנטינו, חוראן, עמ' 198. לגבי כפר עבדה

שבלבנון קובע פנאלי (עמ' 268) רק את שימוש הצורה הקצרה, אבל בצידון קיימת גם הארוכה (לנדברג, Proverbes et dictons, עמ' 10). באוואר, Pal. Arab., עמ' 67.

ב. בלהגים בדוים במדבר הסורי ובנג'ד משמשות שתי הצורות:

לפי החומר שכתב ניתן לקבוע, כי בתחומים הנידונים גדול יותר היקף

שהצורות הקצרות שבלהגים נתגלגלו מתוך צורות הכינויים שבערבית הקלאסית — כפי שהבאנו לעיל דרך הנחה — והן לעצמן והצורות העבריות המסורתיות לעצמן.

כאן מתבקשת מסקנה שהיא עיקר לתוצאתו של הדיון: הזיהוי וההקבלה בין העברית לערבית אין פירושה כי בצורות "הואה" ו"היאה" יש לראות השפעה ערבית. כהנחתם של טורניי (36) דרייור (37) ווייס (38). על אחת כמה שאין מקום למצוא בצורות אלו כל סיוע שהוא לקביעת מועד חיבורן של המגילות בתקופה הערבית (39). כפי שראינו, יש בהקבלה בין שני סוגי הצורות העבריים לבין שני הסוגים שבלהגים הערביים כדי לבסס את ההנחה, כי הצורות הערביות הארוכות קיימות היו ליד הקצרות כבר בלהגים עבריים קדומים.

לעניין קיומן של שתי מערכות-צורה גם בכינויי גוף אחרים. כבלהגים הערביים, מסייעת הנחתנו בצורות הנסתרות, הנסתרות והנוכחות שבעברית המקראית המסורתית (הם — המה; *הן 40) — הנה; אתן — אתנה). ולשון המגילות ממציאה ראיות נוספות לכך. הן בכינוי-עצמאי (אתמה). והן בכינויים המצורפים (כמה, המה, הנה) (41). ששכיחותם בהן עולה הרבה מונים על שכיחות הכינויים המצורפים המקראיים שסיומם ה"א" (כנה, יכנה, יהמה, נה, הנה, ינה). אבל כאן לא באנו לעסוק בחטיבת כינויי הגוף העצמאיים בשלמותה, שהרי העניין זקק בחינות נוספות. אף הדיון ביחס הכולל בין שתי מערכות אלו לאורן של צורות שמיות קדומות אחרות, מיוחד מקום לעצמו; נסתפק בהזכרת העובדה, שבצורות של כינויי הנסתר והנסתרת המשמשות ביחסות (קאווט) העקיפות באכדית (šūātu/i לנסתר, šīti, šūti לנסתרת) (42) ובאוגריתית (hyt, hwt) (43) אפשר לראות מקבילות ל"הואה" ול"היאה", אם נבקש להסביר את תולדתו הקדומה של הסיוע התנועתי בצורות עבריות אלו ב"ראשונית" (44). לכך ניתן להסמיך גם את we'etū ו-ye'ehi שבגעז.

כתיבת המאמר נסתיימה בתשרי תשי"ג.

36) טורניי (R. Tournay), RB, נו, 1949, עמ' 210, הערה 5.
 37) תחילה צעד דרייור בעקבותיו של טורניי (עיי' דבריו ב-JQR, מ, 1950, עמ' 364), אבל לאחר מכן שינה דעתו ונטה לראות ב"הואה" וב"היאה" צורות שמיות קדומות (כך במחברתו The Hebrew Scrolls from the Neighbourhood of Jericho and the Dead Sea, אוקספורד 1951, עמ' 86 הע' 5).
 38) וייס (R. P. Weis), The Date of the Habakkuk Scroll, JQR, מ, 1950, עמ' 125 הע' 1. אני מודה לד"ר מ. גוטשטיין על שהעמידני בטובו על מאמר זה. (89 וייס, שם).
 40) במקרא אין הצורה "הן" מצויה עצמאית, אלא רק בצירופה למילות: הן, הן, הן, הן, הן (העירני על כך בטובו מר י. קוטשר).
 41) עיי' ילון, "סיני" כו, תשי"ג, עמ' רע"ו; מיליק, Biblica, לא, 1950, עמ' 209. בכל המקרים האלה רואה וייס, שם, השפעה ערבית.
 42) עיי' ו. פון וודן (W. Von Soden), Grundriss der Akkad., Gram., עמ' 41. ראוי לציין את הצורה הלהגית šū(w)ati, אשר בה מופיע הגה מעבר (שם, עמ' 42).
 43) גורדון, UH, א, עמ' 25-26, 117. על ההקבלה לאוגריתית העירו דרייור (שם, שם), מיליק (שם, שם), הערה 8, ו-J. M. Paul Bauchet, The Catholic Bibl. Quart., יב, 1950, עמ' 68.
 44) בהקבלה לכך ניתן להניח ש"מהה" אינו תולדה אנאלוגית של "הנה" (כך ברוקלמאן, Grundriss, עמ' 805 לפי בארת) אלא תולדה של hmt (צורה זאת משמשת באוגריתית ביחסות העקיפות: עיי' גורדון, שם).

שהתמונה אשר הבאנו על כינויי הגוף בלהגים תהא שלמה יותר, עלינו לדון גם בצורות הכינויים למדבר, לנוכחת ולנוכח-חיים. אבל צורות אלו אינן כלולות במסגרת בעייתנו, שצירה הוא השאלה של קיום התנועה הסופית בצורות הכינויים המסתיימות בערבית-הקלאסית בתנועה קצרה: כינוי המדבר תנועתו הסופית ארוכה כבר בכתיבה של הערבית הקלאסית, כינוי הנוכחת תנועתו הסופית ארוכה מעיקרה (32), וכינוי הנוכח-חיים (intu, 'antu) סיומו עיצורי בערבית-הקלאסית ותנועתי בלהגים רבים, אם אנו רואים בכינויים לנסתר ולנסתרת

מכל מקום: אם אנו רואים בכינויים לנסתר ולנסתרת צורות שנתפתחו מתוך צורות שסיומן בתנועות קצרות, הרי שאנו קובעים כי החוק הנוכח של נשילת התנועות הקצרות הסופיות אינו בר-תוקף כללי בתהליכי ההתפתחות. בכך ניתנת תשובה לשאלה שנשאלה לעיל. ברור שהמבקש לבסס את סיומן התנועתי של הצורות הלהגיות על צורות-אב בעלות תנועה סופית ארוכה (34), אינו זקוק לניסוח זה של הדברים. סיכומה של סקירת כינויי הנסתר והנסתרת בלהגים הערביים החדשים מעלה אפוא לפנינו שני סוגי צורות, שאחד מהם — הצורות הארוכות — ודאי קדום (35) הנהו, ואילו השני בהם — הקצרות — אפשר הוא קדום וראשוני, ואפשר נתפתח מתוך אותה צורה קדומה שנעשתה צורת-הקבע של הערבית הקלאסית. הרינו חוזרים מן הלהגים הערביים אל העברית שבמגילות. אין צריך לומר שמרובים קווי-ההקבלה שבין העברית ללהגים הערביים על המצויים בינה לבין הערבית הקלאסית, שהרי כבר ברבדיה הקדומים נמצאת העברית בשלב-התפתחות מאוחר מן הקיים בערבית-הקלאסית.

אחד מאותם קווי-הקבלה מתגלה לעינינו בפרשה הגידונה: אף בעברית — ואולי אפשר לומר: בלהגים עבריים — חיו ונתקיימו שני סוגים של כינויי הנסתר והנסתרת. מאחר שניתן להניח שהה"אין הסופיות ב"הואה" וב"היאה" אינן עניין של כתיב שאינו קרי, ולאחר שגידונו בעיות אחרות במהותן ההיגיונית של צורותינו, נראה שקרוב זיהוין הצורני של "הואה" ו"היאה" ל- hūwa (huwwa) ול- hīya (hiyya) שבלהגים. נתונה עדיין לבידור שאלת היחס בין הצורות הערביות המסורתיות לבין הצורות הקצרות שבלהגים ערביים. המניח שהצורות הקצרות שבלהגים הערביים נתפתחו מתוך hū- ו- hī- קדומים, מוצא הקבלה מלאה בין שני הסוגים של צורות הכינויים שבמגילות — לשון אחר: בין שני סוגי הצורות העבריים — לבין שני הסוגים שבלהגים הערביים. אבל אל יבוא אדם לאנוס דעתו כדי שיניחה בשלמותה של ההקבלה: אפשר (32) ברוקלמאן, שם, עמ' 74, 301, 672; רייט, Ar. Gram., א, עמ' 102. (33) נראה שנשילתה של המי"ם בצורה זאת היא תולדה האנאלוגיה לצורת הנוכחים בפועל בעבר (katabtu), שאף בה נשלה המי"ם המקורית כנראה מתוך אנאלוגיה, והפעם — לצורת הנסתרים בעבר (katabu). (34) כך קאנטינו, Les parlers de nomades arabes, עמ' 71. (35) עיין לעיל, ובהערה 24. אפשר יש להצביע על קרבת-הצורה בין צורות אלו לבין hu'a, hi'a, המשמשות בערבית-דרומית ככינויים רומיים לרחוק: הפנר (M. Höffner), Altsüdarab. Gram., עמ' 88; קונטי רוסיני (C. Conti Rossini), Chrest. Arab. Meridionalis, עמ' 132-131. הש' גם רבין שם, שם. הנחתו של ברוקלמאן (שם, עמ' 204, 303) כי את הצורות הקיימות בערבית-הקלאסית יש להסביר בתהליך hu'a > huwa*, כהידלוחו של גרוני מפני גרוני, אינה יוצאת מגדר הנחה בעלמא.